

Dookoła Twierdzy Zamość

z Nordic Walking

Trasa wschodnia (ok. 3 godz.)

Rezerwacja zwiedzania 1 dzień wcześniej!

- spotkanie z licencjonowanym przewodnikiem - instruktorem Nordic Walking przy klombie na Rynku Wielkim w Zamościu; instruktaż Nordic Walking;

- przejście na tereny poporteczne na południowym przedpolu

Twierdzy Zamość;

- spacer z Nordic Walking połączony ze zwiedzaniem **Fortyfikacji** Twierdzy Zamość na trasie:

Furta Wodna - poterna - murowane przejście podziemne łączące wnętrze fortyfikacji z przedpołem ułatwiające łączność z urządzeniami obronnymi zlokalizowanymi na przedpolu.

Bastion II - zbudowany przed 1605 r. wg planu Bernardo Morando, uzupełniony o **kazamaty** barkowe i związane z nimi poterny przez Andrea dell'Aqua (1618-23). Posiada formę spłaszczonej, zwaną „**piatta forma**”. W l. 2009-14* częściowo zrekonstruowany razem z dwiema kazamatami i łączącą je poterną.

Rawelin I-II - w l. 2009 – 14* zaznaczono w krajobrazie narys i profil nieistniejącego rawelinu przed kurtyną I-II. Przebieg linii kolejowej uniemożliwił rekonstrukcję lewego ramienia rawelinu, dlatego też jest to zaznaczenie częściowe, polegające na odtworzeniu jednego ramienia.

Bastion I - pochodzi przypuszczalnie z fazy „morandowskiej” (1596-1600), modernizowany przez Andrea dell'Aqua w l. 1618-1623 (wprowadzenie kazamat barkowych), przez Jana Michała Linka w l. 1685-94, wreszcie w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego (rozbudowa umocnień zewnętrznych). Częściowo wysadzony w 1866 r. po likwidacji Twierdzy. W 1916 r. przez obszar bastionu przeprowadzono linię kolejową, niszcząc część zachowanych jeszcze relikwów. W l. 2007-09 zrekonstruowano mur kazamaty i fragment orylonu oraz przylegający do bastionu, 70-metrowy odcinek muru kurtyny ze strzelnicami. W l. 2009 – 14* wykonano: rekompozycję i integrację części czołowej i szczytowej bastionu poprzez kładki, przechodzące ponad wykopem linii kolejowej po osiach czoł bastionu oraz uczytelniono narys bastionu, fosy i słończoła w postaci nowej kompozycji parkowej oraz rekompozycji układu zieleni.

Nowa Brama Lwowska - została wzniesiona na osi dawnej poterny w l. 1820-21 wg proj. inżyniera wojskowego Jana Pawła Lelewela. Po zniesieniu wałów ziemnych w 1866 r. Nowa Brama stała się budynkiem wolno stojącym. W 1919 r. na murach starej kurtyny, wykorzystując budynek Bramy i podwalni, wzniesiono maszynownię pierwszej w Zamościu elektrowni. W 1930 r. odkryte mury boczne Bramy i przyległych prostopadłe kazamat otrzymały nowe elewacje wg proj. arch. Mariana Wtorzeckiego.

Stara Brama Lwowska - powstała w fazie wytyczenia przebiegu fortyfikacji wokół miasta i rozpoczęcia w 1584 r. sypania wałów ziemnych. Została wzniesiona w stylu manierystycznym po 1597 r. wg proj. B. Moranda. W związku z budową Nowej Bramy Lwowskiej w 1821 r. uległa likwidacji przez zamianę na kazamaty. Ponowne otwarcie bramy nastąpiło w l. 1938 - 39 w związku z rekonstrukcją fasady wg projektu Jana Zachwatowicza. Prace przerwały działania wojenne. Rekonstrukcji wg zachowanych przekazów ikonograficznych dokonano w 1979 r. Przejazd bramny, przesklepiony potężną kolebką z lunetami, ma w ścianach bocznych ukośne otwory strzelnicze do prowadzenia ognia, czy obserwacji z przyległych kazamat.

Bastion VII - najpotężniejszy z siedmiu zamojskich bastionów. Kilkakrotnie modernizowany. Ok. 1810 r. w szyi bastionu powstał ziemny nadszańiec z poterną na osi, a w l. 1825-1830 w jego miejscu powstał **Nadszańiec I**, wybudowany podczas generalnej przebudowy fortyfikacji wg projektu Jana Mallet-Malletskiego, jako jedna z działobitni. Pełnił również funkcję koszarową. Pierwotnie bastion posiadał wydatne **orylony**, czyli „uszy” i ponad 10-metrowej szerokości barki. Po ich zamurowaniu, po obu stronach bastionu, powstały dwie wielkie kazamaty. Zniszczone w 1866 r. w ramach likwidacji Twierdzy, został zrekonstruowany na przełomie lat 70. i 80. ubiegłego wieku, ale w formie nadanej mu podczas XIX-wiecznej przebudowy. Od Starej Bramy Lwowskiej widać zarys pierwotnej formy Bastionu VII z zaokrąglonym ("al orione") orylonem oraz XIX-wieczną ścianą, która, łącząc orylon z kurtyną, utworzyła kazamatę w barku bastionu. Pionowe otwory w jego murze to strzelnice dla broni ręcznej. Nad strzelnicami ciągnie się **wałek kordonowy**, którego zadaniem było utrudnienie obiegającym wdarcie się na mury.

Luneta przed kurtyną VI-VII – wielka, ziemna budowla wysunięta na płu. przedpole Twierdzy. Miała potężne wały od przodu, jednak od tyłu, czyli od strony Twierdzy, była otwarta. Już od 1825 r. Rosjanie planowali wstawić do wnętrza lunety potężny kazamatowy **śródszańiec**, czego jednak nigdy nie uczyniono. W 1854 r. powstał **śródszańiec** jako ziemna, nieskazamatowana reduta. Całą budowlę w znacznym stopniu splantowano po 1866 r. Na miejscu splantowanej reduty, po skasowaniu twierdzy, postawiono w 2. poł. XIX wieku **koszary kozackie**. W l. 2009 -14* uczytelniono narys i profil wielkiej lunety, zaadaptowano historyczny budynek d. koszar na **Forteczne Centrum Informacji Historycznej i Turystycznej** i d. budynek oficerski na **obiekt muzealny**.

Kurtyna VI - VII - została wysadzona w powietrze podczas likwidacji Twierdzy. Na przełomie lat 70. i 80. zrekonstruowano ją na odcinku Bastion VII – poterna. Pierwotnie kurtynę stanowił wał ziemny obmurowany od strony fosy. W XIX w. wykonano w niej galerię strzelniczą z rzędem, widocznych na murze, pionowych strzelnic. Galerią prowadzi **Podziemna Trasa Turystyczna**. Przed poterną widoczne są mury **kojca** z ok. 1807 r. z półkoliście sklepionymi przepustami i podłużnymi otworami po służach regulujących poziom wody w rowie. Kojec służył do ostrzału fosy, a ponadto opierała się na nim kładka łącząca poternę z przeciwnym brzegiem fosy i zapewniająca komunikację Twierdzy z przedpołem.

Bastion VI - zbudowany ok. 1596 r. przez B. Morando, zmodernizowany w końcu XVII w. przez Jana Michała Linka. Kazamaty barkowe zostały zmodernizowane i powiększone przez Jana Mallet-Malletskiego po 1809 r. Zasadnicze prace modernizacyjne rozpoczęto w 1821 r. Wykonano wówczas galerie wzdłuż murów, przebudowano kazamaty barkowe. W l. 1827-35 powstał olbrzymi, murowany, dwukondygnacyjny **Nadszaniec II** - działobitnia usytuowana w szyi bastionu, umożliwiająca obronę przedpola wzdłuż jego osi. Oprócz obronnej Nadszaniec pełnił również funkcję koszarową. Po kasacie twierdzy w 1866 r. zniszczono mury bastionu, pozostał jedynie nadszaniec oraz ziemna platforma działa, choć o zdeformowanym narysie. W końcu lat 70. XX w. rozpoczęto m.in. uczytelnianie układu fos w obrębie północnego frontu dawnej Twierdzy Zamość. Przywrócono w formie ziemnej przybliżony zarys Bastionu VI. W 2010 r. odkryto bardzo dobrze zachowany fragment skazamatowanego słoniczoła z XVII w., projektu Jana Michała Linka. Zachowana **ściana tylna słoniczoła**, po przeprowadzonej konserwacji zachowawczej, została wyeksponowana, jako **najstarszy i największy**, znany **fragment dawnych umocnień**, pochodzący z czasów polskich.

Rawelin przed kurtyną V-VI - bronił wejścia do miasta przez Bramę Lubelską Nową. Rawelin ten, o formie **lunety**, załamano ziemnego wału, przez ponad 100 lat, od 1866 r. do końca I. 70. XX w. nie istniał. Wówczas częściowo odtworzono rawelin - lunetę. W l. 2009 - 2014* odtworzono wały czoła rawelinu (z wkomponowanym amfiteatrem), częściowo zrekonstruowano mury skarpowe i profil fosy Bastionu VI.

Nowa Brama Lubelska - wzniesiona w stylu klasycystycznym ok. 1821 - 22 w związku z gruntowną modernizacją fortyfikacji w czasach Królestwa Kongresowego. Zrezygnowano wówczas ze Starej Bramy Lubelskiej. Po 1866 r. w czasie likwidacji wałów fortecznych brama ocalała wraz z przyległymi doń kazamatami. W l. 1977 - 82 bramę wraz z kazamatami oraz fragmentami związanych z nią fortyfikacji poddano restauracji. Częściowo zrekonstruowano przylegające do niej z obu stron kurtyny, odkryto i zabezpieczono fragmenty kojca w fosie. W 1982 r. powstała nad fosą replika **drewnianego mostu fortecznego** łączącego bramę z rawelinem, powstałym w l. 1809 - 22, broniącym dodatkowo dostępu do bramy. W l. 1983 - 85 zrekonstruowano fragmenty tzw. **muru Carnota**, oszkarpowania rawelinu i fosy.

Bastion V - był największym bastionem Twierdzy Zamość. Był nietypowym dziełem obronnym, o znacznie wydłużonym lewym czole. Po zniesieniu Twierdzy wysadzono mury bastionu, przez zniszczony prawy bark wytyczono nową drogę wyjazdową z miasta w kierunku Lublina, a resztki bastionu zostały zniwelowane. Dziś jest on praktycznie nieczytelny, a na części jego powierzchni istnieje skrzyżowanie dróg z rondem. W l. 2009-14* został częściowo uczytelniony poprzez rekonstrukcję *in situ*

i wyciągnięcie ponad teren na wys. 1,0-1,5 m **fragmentu muru** prawego czoła bastionu.

CENA (1uczestnik; grupy 25 - 50s.): **10 - 30 PLN**

W CENIE:

- kijki do Nordic Walking;
- usługi wykwalifikowanego instruktora Nordic Walking i licencjonowanego przewodnika po Zamościu.

Terminy odnoszące się do fortyfikacji Twierdzy Zamość**

Arsenał - zbrojownia, składnica broni.

Bastion - pięciokątna budowla narożnikowa dzieła fortyfikacyjnego, najbardziej wysunięta w stronę nieprzyjaciela.

Kazamata - sklepienie pomieszczenie w fortyfikacji.

„Piatta forma” - bastion o spłaszczonym czole i krótkich barkach.

Kineta - rów w środku fosy.

Kojec - niewielka, pięcioboczna budowla na dnie fosy służąca do jej obrony.

Kurtyna - odcinek linii obrony pomiędzy bastionami fortyfikacji w postaci wału ziemnego lub muru.

Luneta - fr. "lunette" - dzieło fortyfikacyjne odkryte od tyłu, typu połowego lub stałego, o dwóch czołach i dwóch barkach w postaci wałów ziemnych, osłoniętych fosą, stosowane od XVI do XX w.

Mur Carnota - chodnik obronny, przeznaczony do obrony wnętrza fosy, zbudowany przy jej stoku, powyżej dna i osłonięty murem ze strzelnicami.

Nadszaniec - fr. Cavalier, wł. Cavaliere, ang. Cavalier - Kawalier - stanowisko obronne położone najwyżej w obwodzie obronnym dzieła fortyfikacyjnego. Wał ziemny, stanowiący niekiedy przykrycie schronu, a dający daleki wgląd w przedpole i dla ustawienia dział. Wznoszono je na urządzeniach obronnych jako dodatkowe stanowiska ogniowe, wzmacniające siłę artylerii i broni ręcznej przede wszystkim bastionów.

Orylon (hist.) - "ucho" bastionu, element bastionu wprowadzony przez szkołę starowłoską fortyfikacji bastionowej, stanowiący przedłużenie czoła bastionu, osłaniający bark bastionu od strony przedpola i wzmacniający obronę kurtyny ogniem do niej równoległym. "Ucho" bastionu występuje w dwóch odmianach: "al orione" - gdy jego narys jest półkolisty, lub "al musone" - gdy jego narys jest wieloboczny.

Poterna - murowane przejście podziemne łączące wnętrza fortyfikacji z przedpolem, ułatwiające łączność z urządzeniami obronnymi i hydrotechnicznymi zlokalizowanymi na przedpolu lub łączące poszczególne elementy fortyfikacji.

Prochownia - „młyn prochowy ze stępami do robienia prochu lub magazyn prochu, czyli skład”.

Rawelin - zewnętrzny element fortyfikacji, założony na planie trójkąta, składający się z dwóch odcinków czoła zaopatrzonego wałami, usytuowany w fosie przed kurtyną i przeznaczony do jej obrony.

Słoniczoło - przeciwstraż, kontregarda, dodatkowe obwałowanie, nasypy ziemne na dnie fosy przed czołami bastionów.

*prace wykonane w ramach Projektu: Zamość miasto UNESCO, Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki; Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka; okres realizacji: 2009 - 2015, Wartość całkowita: 69 581 728,89 PLN, Dofinansowanie: 53 261 113,09 PLN.

Literatura:

**Feduszka Jacek: Słownik wybranych terminów fortyfikacyjnych, odnoszących się do twierdzy zamojskiej. Źródło:

<http://www.zamosconline.pl>

Kowalczyk Jerzy: Zamość. Przewodnik. Zamojski Ośrodek Informacji Turystycznej, Zamość 1995.

<http://twierdza.zamosc.pl>

<http://muzeumarsenal.pl>

ORGANIZATOR BEZPOŚREDNI:

ZAMOŚĆ ROZTOCZE TRAVEL Biuro Turystyki Józef Grzesiuk

ul. St. Staszica 15 22 - 400 Zamość

tel./fax 84 530 10 60 tel. kom. 500 173 458

www.zamosc-roztocze.travel.pl

e-mail: zamoscroztoczetravel@gmail.com

Opracowanie trasy i zdjęcia: Józef Grzesiuk